

Autor nije koristio ni nekoliko značajnih knjiga i radova, nastalih do 1992. godine, koji su mu bili dostupni. Nezaobilazan je zbornik *Migracije*, izdanje Instituta za istoriju u Sarajevu, kao i knjiga Dr. Petra Kačavende, *Nemci u Jugoslaviji, 1918-45*, Beograd, 1991. Radovi autora izvan Srbije, nastali nakon 1992. godine, korišteni su samo ako su objavljeni u Srbiji, pa je izostala analiza posljedica neuspjeha sistema zaštite manjina. Sa stanovišta struke, knjiga Z. Janjetovića je urađena vrlo korektno. ■

Senija Milišić

Gordana Krivokapić-Jović, *Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929)*, Institut za noviju istoriju Srbije, knj. 19, Beograd, 2002, 493.

Gotovo da je nevjerovatno da je toliko dugo historiografska scena bila uskraćena za jednu veću studiju u cijelosti vezanu za djelatnost Radikalne stranke (RS), u kojoj se s početka 20-og stoljeća stjecala na više načina moć, kako stranke, vlade i administracije, tako i politički značajnih pojedinaca i koja je dugo bila sjecište i polazište političkih promjena na prostoru najprije Kraljevine Srbije, a potom Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije.

Monografska studija saradnice Instituta za savremenu istoriju Srbije vremenski je situirana u tipičnu historiografsku periodizaciju za politički život Kraljevine, dakle odnosi se na period od kraja I svjetskog rata do uspostavljanja diktature 1929. godine, a kao osnovni zadatak postavljena je rekonstrukcija organizacione strukture Narodne radikalne stranke i to u osnovi ponuđena u dvije linije: rasprostranjenost stranke na novim teritorijama i obnavljanje stranke na starim prostorima i na već oformljenim osnovama. Identifikovane su grupe i pojedinci iz stranke, vrlo detaljno i bogato oslikani u vlastitim društvenim miljeima i okolnostima u kojima su započinjali svoj politički život. U mrežno prikazivanje teritorijalnog širenja stranke utkana je strukturalna i vremenska vertikalna, te je ovako složeno postavljen zadatak istraživaču ponudio identifikovanje težnji partijskog članstva, kao i zasnovanosti društvene moći u državi.

Uvodni dio studije nudi pregled djelovanja stranke do 1918. godine, kao i donekle diskutabilne teze o postignućima radikala - izgradnju demokratskih institucija

---

i oživotvorenje sistema demokratskog parlamentarizma, stvaranje Jugoslavije i iniciranje i otpočinjanje modernizacijskih promjena na selu. U ovom dijelu utkano je podsjećanje na program Radikalne stranke u ovim sudbonosnim vremenu, kao i na socijalni okvir u kome je ona djelovala – slabost varoško-gradskih elita jugoslovenskih nacija i dominacija agrarnih zajednica, čija je posljedica bila nedostatak modernih demokratskih sadržaja koji bi vodili državnu zajednicu koheziji, te posljedično, istorijsku propast radikalnog koncepta integracije.

U prvoj glavi pod nazivom *Socijalna struktura (1918-1929): osnove* daju se glavne karakteristike širenja RS po pokrajinama, složenom etničko-vjerskom, jezičko-kulturnom prostoru, gdje su male elite agrarnih zajednica odlučivale o prodoru radikalne ideologije i organizacije. Tu nalazimo npr. da su u Bosni i Hercegovini, “sa tradicijom ograničene političke saradnje”, radikali imali “sem zajedničkog sna o srpskom oslobođenju i ujedinjenju malo šta ... zajedničko ... sa srbijansko-vojvođanskim (ili pak sa slavonsko-hrvatsko-dalmatinskim).” Kao značajna činjenica u socio-ekonomskom i geografsko-političkom smislu podvlači se i raspored urbanih centara i njihova razlika, koje se poklapaju sa rasprostriranjem balkansko-orijentalne varoši nekadašnjeg Otomanskog Carstva i srednjoevropske varoši Austrougarske Monarhije.

Druga glava razmatra karakteristike organizovanja i socijalnih osnova RS u Srbiji, gdje se kao glavne odlike izdvajaju dominantnost provincijalnog građanstva prema beogradskom centru i pojačano prisustvo predstavnika agrarnog sloja, pri čemu se razlažu i neki problemi kao što su: smjena generacija u partiji, reprodukcija stare socijalne strukture, materijalno osiromašene zajednice, oskudica kapitala, nejedinstvo članstva u djelovanju, itd. Radikalna društva, krugovi, ugledni pojedinci, njihove biografije i karakteristike mjesta navedeni su po okruzima (sjeveroistočni, sjeverozapadni, središnji, jugozapadni, južni, te beogradski). Neće biti na odmet da se istakne napor istraživača da se predstavi ta šarolikost i bogatstvo podataka o ljudskim životima, političkim sudbinama i mjestima, koja pred nama iskrsavaju i nude nam sliku jednog iščezlog svijeta. Može se iščitavati precizna mapa lokalnih radikalnih zajednica i radikalnih vođa zaslužnih da budu zabilježeni kao pregaoci i sljedbenici jedne stranke koja je obilježila čitavu jednu epohu.

Isto obilje materijala nudi i treća glava koja obrađuje južni pravac organizacionog širenja i političkog uticaja Radikalne stranke, prostori koji su se u stranci smatrali integralnim, “užim” dijelom srpskih zemalja: Sandžak, Stara Srbija i Makedonija i u kojoj među glavnim karakteristikama pronalazimo tradiciju zajedničkog života u balkansko-orijentalnoj varoši, što je bila osnova na kojoj je bilo moguće stvarati radikalni savez sa dijelovima ili cjelinom muslimanske čaršije, a koji se može nazvati savezom bogatih, koji je između ostalog svoje postojanje mogao zahvaliti i

velikom trijumfu demokrata i komunista na ovim prostorima neposredno nakon ujedinjenja.

Četvrta glava je posvećena organizacionom širenju i društvenom struktuiranju Radikalne stranke u zapadnim i jugozapadnim djelovima Kraljevine SHS, tj. u Bosni, Hercegovini, posebno sarajevskom okrugu / oblasti, te Crnoj Gori i Dalmaciji. Sve navedeno vrijeme Bosna je, kao i Vojvodina, smatrana glavnim prostorom širenja za stranku i ona je iskoristila grupe i organizacije koje su do rata činile Srpsku narodnu organizaciju, prateći socijalnu i organizacionu jezgu opštinskih, sreskih, odnosno okružnih administrativno-političkih okvira. Kao osnovnu, a neuspješnu akciju stranke autorica navodi nastojanje RS da sve strukture prijašnje vlasti uključi u sastav stranke i na taj način po francuskom modelu obavi modernizaciju i centralizaciju vlasti, nazivajući je pri tome "učtivom centralizacijom". Elaborirajući ekonomske osnove stranke, kao i njen socijalni sastav navedena je, kao i u prethodnim poglavljima detaljna analiza pojedinaca i radikalskih grupa u bosanskim urbanim sredinama, naglašavajući da je u pojedinim sredinama slabost radikalskog gradskog društva bila razlog što je stranka više ličila na nacionalni pokret nego organizovanu političku stranku. Rezultat navedenog, sasvim ispravno autorica konstatuje, je to da je RS u Bosni više ličila na polugu pomicanu u Beogradu, nego na stranku koja uspješno artikuliše vlastite interese.

U Hercegovini se veliki dio preporodnog nacionalnog pokreta slio u sastav stranke, te je pod paskom radikalskog vođe sa strane pokušano da se agrarne zajednice povežu sa lokalnom elitom trgovačkog tipa. Pojava radikalskog oponenta iz domaćih redova je rezultirala postojanjem dvije radikalske struje na ovom području. Vezu između ovih struja činilo je pravoslavno sveštenstvo, kako u Mostaru tako i u ostalim radikalnim zajednicama u Hercegovini, navedenim i sistematski obrađenim u ovom odjeljku.

Sarajevska oblast sa samim gradom u analizama domaćih radikala smatrala se "anacionalnim", pa je rezultat strukturisanja radikalne mreže bio neadekvatan naporima. S druge strane, do napetosti u ovoj oblasti dovodili su stalno potencirani zahtjevi iz Beograda za savezom sa bosanskohercegovačkim muslimanskim političkim snagama. Tako da je oštro centralističko opredjeljenje domaćih radikala vodilo "bosanskoj varijanti" stranačke politike, a po riječima autorice naročito je agrarno pitanje u Bosni "imalo malo veze sa opštim viđenjem i ponašanjem, kao i suštinskim stavovima, stranke u tom pitanju.

Sa svojim karakteristikama organizacija radikalske mreže na prostoru Crne Gore i Dalmacije takođe su dio autoričinog interesa prezentovanog u ovom poglavlju. Brojne ličnosti sa svojim sudbinama, kao i u prethodnim poglavljima izranjaju kao rezultat preciznog i sistematskog istraživanja i podsjećaju na jedan politički i društveni sklop do sada gotovo zanemaren u istoriografiji.

U petoj glavi je obrađen sjeverni pravac širenja Radikalne stranke – Vojvodina, Sremska Županija, Hrvatska i Slavonija, uz koju je ponuđen opšti pogled na socijalnu strukturu. Sa izrazito upadljivom manjinom radikali su na prostoru Vojvodine organizovali svoju stranačku mrežu, predstavljeni sa ljudima iz beogradskog centra i iz vojvođanskih intelektualnih krugova. Situacija u Hrvatskoj i Slavoniji je rezultirala time da je stranačko širenje bilo više smišljena akcija nego rezultat spontanog organizovanja članstva, što je za posljedicu imalo činjenicu da je pripadnost stranci poprimilo oblik otpadništva i od hrvatske i od srpske nacionalne zajednice. Osim toga, pokazalo se da je vještačka implementacija bila neuspješna.

Socijalna struktura Radikalne stranke sastavni je dio ovog poglavlja, u kome se razmatraju glavne karakteristike i nijanse u načinu provođenja i širenja stranke, te u njenoj prijemčivosti za sve sredine na spomenutim prostorima nove države. Metode širenja, stranački savezi i politika vođstva, kao i lokalnih radikalnih zajednica takođe su karakteristične za svaku pokrajinu. Naglašeno je da je put od teorije stranke pa do političke prakse na razičite načine iznevjeravao početne stranačke ideje. Naravno, kratki prikaz nije niukoliko dovoljan da navede sve činjenice, karakteristike, riješene probleme, te postavljena pitanja prezentovane u ovoj obimnoj i bogatoj studiji.

Organizacija Narodne radikalne stranke od 1918-1929. čini posljednju glavu ove monografije. U njoj je pregledno dat politički život stranke od ujedinjenja, preko organizacione strukture, politički put preko izbora, radikalnih zborova, skupština i konferencija u svim pokrajinama, kako tokom prvih godina u novoj državi, kada su postavljene organizacioni temelji, tako i tokom naredne faze završene izborima 1923. godine. Kao vremenski vrhunac djelovanja stranke naznačena je 1926. godina, kada je nastupila i kriza širokih razmjera čije se istinsko razrješenje neće desiti ni do objave diktature.

Naročito se važnim čini istaknuti pitanja koja su ostala van dometa rada, a koja su se nužno nametnula istraživaču. Po riječima autorice to je “odnos sela i grada na jugoslovenskom prostoru; određenje prirode srpske nacije čiji su pripadnici životom u rasejanju bili uronjeni u različite kulture i civilizacije; razmatranje pitanja mere integracije (mere objedinjavanja) jugoslovenskog prostora kao historiografskog a ne ideološkog i političkog sadržaja i na kraju, razmatranje pitanja nestabilnosti (neizvesnosti i nesigurnosti) života i istorijskih postignuća na jugoslovenskim prostorima.” Čini se da svaki istraživač ovog perioda nužno nailazi na ova pitanja ili ona koja iz njihovog podteksta proizilaze.

Fotografijama, statističkim tabelama, kartama, navedenom literaturom i izvorima, korištenom statističkom građom, kao i dvadesetak stranica obimnim registrom ličnih imena obogaćena monografija pruža veliku pomoć u radu budućim istraživačima.

Na ovom mjestu vratiti ćemo se na mogući početak ovoga prikaza. Odabirući navedeni naslov knjige autorica nam asocijativno ukazuje na svoj stav o suštini moći, djelovanja i dometa politike Narodne radikalne stranke u prvih deset godina života Kraljevine, kao i o viteškim namjerama stranke, gdje se neuspjesi pripisuju lošoj sreći i nerazumjevanju, nedovoljnoj zrelosti ili nespremnosti na saradnju drugih sudionika političkog života. Mada je uvijek interesantno i dobrodošlo viđenje koje se unekoliko kosi sa uvriježenim i koje daje novu sliku fenomena koji se razmatra, ovdje je, čini nam se ono proisteklo u nedostatku istorijske kontekstualizacije i ocrtavanja realnosti koja je definisala radikalsku vlast u tom vremenu, a očitovala se u djelovanju stranke. Posmatrana na izvjestan način izolovano sa svim svojim idealima i uspjesima, odnosno neuspjesima doživljena je u ovoj studiji kao žrtva nezrelih društvenih i civilizacijskih okolnosti. Emotivni uklon koji autorica ima je možda mogao biti izbjegnuto i čini nam se da bi time i cjelokupna postavka studije bila mnogo uvjerljivija.

U svakom slučaju, sve preporuke idu uz ovu monografiju bez koje bi svako buduće istraživanje i promišljanje međuratnog perioda bilo uskraćeno. ■

Sonja Dujmović

Goran Miloradović, *Karantin za ideje: logori za izolaciju "sumnjivih elemenata" u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919-1922*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2004, 377.

Istraživanje istorije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca još uvijek je puno nepoznanica, što dokazuje i pojava ove knjige. Goran Miloradović, saradnik Instituta za savremenu istoriju u Beogradu, bavi se proučavanjem društvene istorije srednje i istočne Evrope, a u njenom okviru istorijom ideja i psihoistorijom. Od mnoštva razbacanih podataka o postojanju logora, internaciji i karantinu nastala je monografija o logorima za izolaciju "sumnjivih elemenata" u Kraljevini SHS od 1919. do 1922. godine.

Prvi logori u Kraljevini SHS formirani su u prvoj polovini 1919. godine za građane sa teritorije bivše Habzburške monarhije i strance, radi zaštite od političkih aktivnosti koje su ugrožavale interese nove države. Nakon toga su, uglavnom radi prevencije od boljševizma osnovani, a dijelom se razvili iz prethodnih, logori za po-

---